

Денисенко Анжела

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри історії педагогіки

та порівняльної педагогіки

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

ВИВЧЕННЯ ДИТИНИ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті стисло розкриваються погляди науковців на проблему вивчення дитини; підходи, особливості цілісного вивчення природи дитини та її розвитку. В умовах трансформації освіти, розбудови незалежної держави порушуємо питання щодо пошуку нових шляхів підвищення якості освіти через виховання дитини, яка є особистістю, індивідумом, громадянином. У даній статті зосереджуємо увагу на необхідності вивчення молодого людини XXI ст. із метою розробки концептуальних, змістових і технологічних аспектів розвитку життєвої та соціальної компетентності дітей, інтеграції їх у демократичне суспільство з ринковою економікою та соціокультурний простір.

Ключові слова: *дитина, індивід, особистість, цінності, трансформація, методи впливу, феноменологічна модель освіти.*

В статтє кратко раскрываются взгляды учёных на проблему изучения ребёнка; подходы, особенности целостного изучения природы ребёнка и его развития. В условиях трансформации образования, развития независимого государства поднимаем вопрос необходимости поиска новых путей повышения качества образования через воспитание ребёнка – личности, индивидуума и гражданина. В статтє обращаем внимание на необходимость изучения молодого человека XXI ст. с целью разработки концептуальных, содержательных и технологических аспектов развития жизненной и социальной компетентности детей, интеграции их в демократичное общество с рыночной экономикой и социокультурный простор.

Ключевые слова: *ребёнок, индивидуум, личность, ценности, трансформация, методы воздействия, феноменологическая модель образования.*

The article deals with scholars' views on the problem of child study; approaches, peculiarities of integral study of the nature of things and development of the child are revealed. In conditions of the transformation of education,

independent state development we raise the question of the necessity for the search of the new ways of education quality refinement through child's education – personality, individual and citizen. By this article we pay attention to the necessity of the young man of the XXI century study for creating conceptual, meaningful, technological aspects of the development of children's social competence, their integration into democratic society with market economy, socio-cultural space.

Key words: *child, individual, personality, values, transformation, methods of influence, phenomenological model of education.*

У період розбудови системи освіти, її докорінного реформування, відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу вітчизняної науки й техніки на світовий рівень, становлення національного відродження, державності та демократизації суспільства в Україні розмірковуємо над загальноцивілізаційною метою виховання людини ХХІ ст., яка здатна до духовного самовизначення, морального самокерівництва і підготовлена до діалогічних стосунків із іншими людьми, світом у цілому. Тому сьогодні трансформація сучасної освіти робить актуальними наукові пошуки, пов'язані з проблемою дитини в її педагогічному значенні. Дитина – об'єкт виховання, показник роботи педагога, лакмус якості освітянських реформ, проект світу, країни, але, водночас, – беззахисна частина людства, з якою «експериментують» (батьки, вихователі, викладачі, середовище, держава) з благородними намірами.

Чи є сьогодні дієвими, «безпечними» та ефективними сучасні засоби, методи впливу на цілісність розвитку, саморозвитку та становлення особистості маленької людини? Чи глибоко розуміємо ми сьогодні природу дитини ХХІ ст.? Чи можна визначити ефективні ланки та якісні шляхи взаємодії людини й суспільства?

Такі питання та багато інших проблем сучасна педагогічна наука повинна досліджувати, відстежувати, аналізувати, прогнозувати, трансформувати, моделювати, корегувати, модернізувати, враховуючи умови та особливості трансформації національної освіти й, водночас, цілеспрямовану, а подекуди «хаотичну» трансформацію нової людини ХХІ ст.

Вважаємо, що успішність вирішення порушених питань залежить від розуміння особливостей (психофізичних, розумових, біологічних) та закономірностей становлення особистості молодшої людини; врахування інтересів та запитів сучасної дитини; з'ясування виховних ідеалів сучасників; систематичного вивчення та моніторингу стану досліджуваної проблеми.

Виходячи з вищезазначеного, виникає потреба цілісного наукового аналізу вивчення дитини у творчій спадщині представників усіх основних педагогічних течій, дослідження особливостей розв'язання проблеми дитинства різними педагогами, зіставлення їхніх поглядів, а також визначення ролі і місця зазначеної проблеми в педагогічних концепціях учених, вивчення інноваційності підходів до вивчення дитини.

Окремі аспекти проблеми вивчення дитини (індивідуальні та природні особливості, рушійні чинники розвитку тощо) відбито в працях видатних науковців: О. Барило, В. Басова, В. Бехтерева, Б. Бім-Бада, А. Біне, П. Блонського, І. Болотнікової, Г. Гегель, А. Залкінда, А. Зеленко, О. Залужного, Я. Коменського, Т. Кравцової, П. Лесгафта, В. Лозової, Дж. Локка, В. Лук'янової, А. Макаренка, А. Нечаєва, О. Перетятко, Й. Песталоцці, Т. Петрової, В. Разумного, М. Румянцева, Ж-Ж. Руссо, І. Сеченова, І. Сікорського, І. Соколянського, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Ушинського, Р. Штайнера, С. Холла, С. Френе, М. Ярошевського та багато інших учених. У науково-педагогічних працях видатних педагогів, психологів, філософів простежується думка про необхідність вивчення дитячої природи молодої людини – особистості, яка проходить етап формування. П. Межуєв зазначає, що в сучасній цивілізації нова школа повинна організовуватись на системі поглядів на дитину, на її життя, природу, на суспільство... а, також, знаходити молодих людей, які мають певні здібності й могли б сприяти подальшому розвитку людської цивілізації [4].

У процесі аналізу науково-педагогічної літератури з'ясовано, що існують різні підходи щодо вивчення природи дитини, формування дитячої особистості та дослідження її індивідуальних особливостей. Наприклад, Г. Гегель у своїх працях обґрунтував необхідність дослідження дитини як істоти, яка розвивається. На основі своїх міркувань про розвиток він сформував ноогенетичний закон, за яким людина у своєму індивідуальному розвитку відтворює в стислому вигляді загальний духовний розвиток людства. Пізніше цей закон був екстрапольований у біогенетичний закон і став однією з основних засад у підходах до вивчення дитини П. Блонського, Е. Меймана, С. Холла та ін. [4].

На відміну від Г. Гегеля філософ Л. Фейєрбах вважав, що окремий індивід є не історичним духовним утворенням, а біологічною істотою, тому його роботи присвячені вивченню природи людини, де він розглядає дух і тіло як дві сторони однієї реальності, яка називається організмом. Ідеї вивчення цілісності та унікальності особистості дитини притаманні І. Сікорському, Р. Штайнеру та ін. Вітчизняні представники О. Залужний, О. Попов, І. Соколянський та ін. вважали, що при вивченні дитини педагогіка має виходити з аналізу ролі соціального середовища, а не біологічних властивостей у розвитку дитини.

Аналізуючи педагогічні теорії видатних науковців (Ч. Дарвін, Д. Дьюї, Г. Спенсер, Е. Торндайк, Д. Уотсон, А. Шопенгауер), ми дійшли висновку, що в їхніх поглядах прослідковуються ідеї філософії волонтаризму, позитивізму, біхевіоризму, прагматизму та ін. Д. Дьюї стверджував, що поведінка дитини є взаємодією елементів людської природи і навколишнього середовища, як природного, так і соціального. Таким чином, формування особистості, становлення її поведінки є результатом дії, діяльності, активності дитини, яка росте та розвивається. Ч. Дарвін проставив питання вивчення проблеми спадковості дитини, її індивідуальних здібностей як пріоритетних. Різні

підходи до вивчення дитини досліджували О. Барило, М. Гриценко, О. Караманова, Г. Кемінь, В. Коваленко, Т. Кравцова, В. Курило, В. Лук'янова, Я. Мамонтов та інші вчені, які дали характеристику та класифікацію течій реформаторської педагогіки відповідно до теоретичних основ та практики, узагальнили спільні риси й відмінності в підходах вивчення природи дитини, аналізували зміст освітніх концепцій, методики та ін.

Отже, дослідження, вчення та погляди педагогів-експериментаторів, педологів, психологів дають нам змогу стверджувати, що вивчення дитини як педагогічна проблема має пряму залежність від особливостей інтерпретації сутності, мети, завдань і засобів виховання у певних історичних періодах.

Метою цієї статті є аналіз педагогічних ідей у царині вивчення природи дитини та порушення питання щодо пошуку шляхів вивчення особистості маленької людини ХХІ століття – індивідууму, громадянина, «проекту нового світу».

Голландський гуманіст В. Меншиков уважав, що запорукою ефективності освіти є виховання дітей відповідно до їхньої природи, віковим та індивідуальним властивостям. Я. Коменський зауважував на необхідності вивчення природних властивостей та пізнавальних можливостей дітей із метою ефективно організації навчально-виховного процесу. Й. Песталоцці надавав великого значення дослідженню чуттєвої сфери дитини, її бажань та мотивів поведінки і стверджував, що дитину можна добре виховувати лише за умови, що ми розуміємо її внутрішній світ, здібності, бажання. Він зауважував на необхідності організації педагогічного спостереження за пізнавальними процесами учнів. К. Ушинський наголошував на необхідності цілісного й системного вивчення дитини за допомогою інструментарію широкого кола антропологічних наук. С. Холл ідеальне виховання розумів як таке, коли кожна індивідуальна здібність дитини, кожен перехідний момент у її настрої уважно вивчається вихователем, коли вся увага, усі випадковості використовуються з метою більш легкого, більш продуктивного досягнення результатів виховання. І. Кант зазначав, що «людина може стати людиною тільки шляхом виховання. Вона є тим, що робить із неї виховання» [3].

Бачимо, що дитина – центр, навколо якого формується і мета, і зміст, і організація, і методи виховної взаємодії [1]. Дитина – це початкова точка, центр і кінець всього. Треба зважати на її розвиток, її зростання, бо лише він може слугувати мірилом здоров'я суспільства. Дитина – експериментальний майданчик, із власним баченням й особистим відображенням світу, проект нового держави, генератор трансформації національної освіти.

Узагальнюючи досвід видатних науковців, можна стверджувати, що всі представники освітянської справи наполягають на дослідженні та забезпеченні в педагогічному процесі розвитку індивідуальних вроджених та вікових особливостей дитини та сприянні формуванню її особистості.

Безперечно, місія сучасної освіти полягає в тому, щоб допомогти кожній

молодій людині усвідомити сенс свого життя, визначити «свій образ буття», «зустрітися зі своєю сутністю» (М. Хайдеггер), оволодіти універсальними константами життєвого світу, постійно шукаючи відповіді на «останні питання буття» (В. Біблер), що визначають орієнтири в її розвитку, систему смисложиттєвих координат, у яких вона може існувати. Як зазначає І. Єрмаков, сьогодні «значущим є формування філософії образу дитини, у якій, як у дзеркалі, відбиваються всі болі й тривоги суспільства, рівень його демократичності і відкритості, масштаб утвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів» [5].

К. Роджерс зазначає, що індивід знаходиться в центрі постійно змінного світу, і для нього значущим є власний світ сприйняття навколишньої дійсності, який не може бути пізнаний до кінця ніким ззовні. У працях американського гуманіста здійснена спроба зрозуміти, як людина сприймає світ. Суттєву роль педагог відводив концепції себе і переживанням, пов'язаним із собою, а також тому, що в ній підкреслюється важливість тенденцій, що сприяють особистісному зростанню, властивих всім людям [2].

За К. Роджерсом, феноменологічна модель освіти сприяє створенню умов для самовираження особистості молодої людини. Це досягається шляхом згладжування різниці між «Я-ідеальним» та «Я-реальним» за певних психологічних обставин. Якщо кожній людині притаманні дві головні потреби – позитивного ставлення інших та самоповаги, – то умовою здорового розвитку дитини є відсутність протиріччя між уявленням про те, як до неї ставляться інші – «Я-ідеальним» та дійсним рівнем любові – «Я-реальним». Змінити поведінку людини можливо лише зрозумівши та прийнявши її почуття. Тим самим педагог допомагає учню звільнити свої почуття, усвідомити свою поведінку та розпочати конкретні кроки до її змінювання. К. Роджерсом була виділена одна з форм пізнання – міжособистісне або феноменологічне знання, яке дозволяє проникати в приватний, суб'єктивний світ дитини з бажанням правильно осягнути його точку зору, – не лише об'єктивно або по відношенню до нашої власної точки зору, але по відношенню до того, як сама дитина переживає свій досвід [2].

На думку педагога, головною потребою й рушійною силою розвитку людини є, насамперед, самоактуалізація, контакт зі своєю індивідуальністю. Він вважав, що в кожному з нас є прагнення стати компетентним настільки, наскільки це біологічно можливо для нас [4].

Для вивчення природи дитини й розуміння її як об'єкта та суб'єкта виховання, з метою вирішення педагогічних проблем, сьогодні використовуються наукові методичні дослідження всіх наук про людину. Раніше методи, за допомогою яких педагоги й психологи набували знань про дитину, були сформовані або на випадкових спостереженнях, або на власних теоретичних висновках. Сьогодні для вивчення природи дитини (її здібностей, потреб, можливостей, нахилів, рівня знань та вихованості тощо) педагоги залучають тести, діагностики, анкетування, проводять педагогічні експерименти, спостереження, співбесіди та ін. Аналіз наукових праць

науковців-педологів дозволяє побачити різноманіття методів дослідження дитини, зокрема: метод природного експерименту, умовних рефлексів; експериментального обстеження поведінки; статистичний метод; біографічну методику; клінічну методику; хронометраж; порівняльний метод та ін. Цінними є рекомендації науковців щодо здійснення вивчення дитячої природи безпосередньо в умовах педагогічного процесу, під час якого виявляли індивідуальні та соціальні властивості дітей, сприяли їхньому гармонійному розвитку тощо.

Наприкінці ХХ ст. підходи до вивчення розвитку дитини ускладнювались: досліджувалися форми розвитку, його рівні та вікові межі; онтогенез людини; фізичний, психологічний; соціальний розвиток дитини. Дослідження вчених (В.Лай, Е.Меман, В.Штерн та ін.) показали, що дитина є істотою, яка розвивається в межах свого індивідуального темпу й під впливом навколишніх умов. Як свідчить аналіз наукових праць, під час вивчення дитини на основі власних досліджень психологи та педагоги розробили вікову періодизацію, періоди (хаотичний, рефлексорно-дослідний, наслідувально-реальний, наслідувально-ідейний) у розвитку дитини, характеристики фізичного, індивідуального та психічного розвитку молодшої людини, визначили критерії обдарованості й успішності тощо.

Дійсно, суспільна потреба в усебічно гармонійно розвиненій особистості визначає цілі, завдання, організаційно-змістовну структуру всіх ланок сучасної освіти та розглядає механізми впливу на особистість дитини. Тому слід зазначити, що вивчення поведінки дитини в процесі виховання, дослідження особливостей організму та стану здоров'я дитини, з'ясування ролі спадкових та вроджених чинників, дослідження впливу середовища на дитину та інші моменти дослідження надають цілісну уяву про загальний стан й рівень розвитку дитини та допомагають планувати, прогнозувати, корегувати, будувати систему виховання та удосконалення особистості молодшої людини – моделювати майбутнє країни. Однак слід пам'ятати, що для цього необхідні певні специфічні умови, час, зміст, ефективні засоби впливу, професіоналізм учасників процесу та ін.

Отже, напрацювання видатних педагогів, щодо розуміння природи дитини, заслуговують на вивчення, творче використання і можуть бути реалізовані при індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу, в процесі оптимізації та мотивації діяльності учасників педагогічного процесу тощо.

Таким чином, перед психолого-педагогічною наукою сьогодні постало завдання – визначення закономірностей, принципів, технологічних засобів методичних дій, урахування яких дасть педагогові змогу науково обґрунтовано підходити до емоцій, почуттів, ціннісних орієнтацій, мотивів поведінки особистості дитини. У результаті цього вихователь-наставник створюватиме необхідні умови для повноцінного морально-духовного розвитку молодого покоління.

Зауважимо, що: 1) позитивного результату у вивченні природи дитини

та становленні її як особистості, індивідууму, громадянина можна досягти за умов аналізу передового досвіду та адаптуванню його до вимог сьогодення; 2) розглядати дитину необхідно нерозривно від її оточення, цілісно та комплексно; 3) реформування та пошук шляхів удосконалення освітнянського простору відбувається крізь призму апробації їх дитиною, тож необхідно ретельно та систематично проводити педагогічний моніторинг із подальшим корегуванням, трансформацією освітнього процесу; 4) стратегією сучасної освіти має стати модернізація технологій розв'язання завдань сучасної педагогічної науки, враховуючи виховні позиції – розуміння Дитини, визнання Дитини, прийняття Дитини – молодій людини ХХІ століття – проекту майбутнього світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология / Б. М. Бим-Бад. – М. : УРАО, 1998. – 575 с.
2. Бочкарьова Н. С. Філософія освіти Карла Роджерса [Електронний ресурс] / Бочкарьова Н. С. – Режим доступу : http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/WebRC/issues/Bochkaryova_Rogers.htm.
3. Кант І. Сочинения : в 6 т. / І. Кант. – М. : Мысль, 1963. – 1963–1966. – Т. 1–6.
4. Кравцова Т. О. Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Т. О. Кравцова. – Кировоград, 2007. – 250 с.
5. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
6. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
Rogers C. R. A Way of Being / C. R. Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1995. – 380 p.